

Det driftmässiga dispositivet

MATS SVENSSON

Netop for Erindringen, for den poetiske Erindring tager min Produktivitet sig ud, og der vil nok komme den Tid, da Pigerne skulle rødme af Begeistring, naar en Digter vil fortælle hele mit Existents-Anlæg.

Søren Kierkegaard, 1846

Termen *driftmässigt dispositiv* används mig veterligt för första gången av Jean-François Lyotard i titeln på en bok från 1972, *Des dispositifs pulsionnels*, där det mest kända kapitlet handlar om måleriet som libidinöst dispositiv, med anknytning till en läsning av Freud. Denna text har sitt intresse. Bland annat understryker Lyotard, denna gång med anknytning till Lacans undervisning, det driftmässigas förhållande till tystnaden och driften som »ett tyst krav». Men det är inte där jag tar min grundläggande referens.

Man kan säga att driftbegreppet fram till idag inte har fått någon definitiv vetenskaplig status. Freud själv skrev ju att drifterna tillhör våra myter. Likväl är det många av oss som anser denna referens omistlig, alltså även väsentlig för praktiken, för livet. Mitt argument, om jag vågar påstå det, är att dispositivet *ger drifterna deras berättigande, genom att införa dem i en praktik, som övergår individen.*

I detta intresse tänker jag lägga tonvikten på dispositivet, som Michel Foucault införde i första delen av sin *Sexualitetens historia*, den som bär undertiteln *Viljan att veta* och som publicerades 1976.¹ Michel Foucault

¹ Michel Foucault, *Histoire de la sexualité. La volonté de savoir*, Paris, 1976.

är alltså inte den förste som använder detta begrepp, men det är genom Foucault dispositivet kommer in i de specifikt psykoanalytiska kretsarna. Det reflekteras egentligen först i den intervju som redaktionen för tidskriften *Ornicar?*, under ledning av Jacques-Alain Miller, gjorde med Foucault 1977.²

Vad är ett dispositiv? I sitt svar på Alain Grosrichards inledande fråga vilken innebörd och metodologisk funktion han ger begreppet säger Foucault:

Vad jag försöker utmärka med detta namn är, *för det första*, en avgjort heterogen uppsättning, omfattande tal, institutioner, arkitektoniska anläggningar, stadgeenliga beslut, lagar, administrativa åtgärder, vetenskapliga utsagor, filosofiska, moraliska, filantropiska satsar, kort sagt: det sagda, likaväl som det osagda, så ser dispositivets element ut. Själva dispositivet är det nätverk som man kan knyta mellan dessa element.

För det andra, vad jag skulle vilja utmärka i dispositivet är just beskaffenheten hos det band som kan finnas mellan dessa heterogena element. Sålunda kan ett visst tal uppträda ömsom som en institutions program, ömsom tvärtom som ett element som medger att rättfärdiga och att maskera en praktik som själv förblir stum, eller fungera som sekundär omtolkning av denna praktik, ge den tillträde till ett nytt rationalitetsfält. Kort sagt, mellan dessa element, vare sig de är diskursiva eller ej, finns det liksom ett spel, positionsförändringar, modifikationer av funktioner, som även de kan vara mycket olika.

För det tredje, med dispositiv menar jag en sorts – låt säga – formation, som i ett givet historiskt ögonblick har haft till huvudsaklig funktion att svara på ett *trängande behov*. Dispositivet har alltså en dominerande strategisk funktion. Detta har kunnat vara t.ex. uppbyggnaden av en flytande befolkningsmassa som ett samhälle med en ekonomi av väsentligen merkantilistisk typ fann ohanterlig: där har det funnits ett strategiskt imperativ, mönsterbildande för ett dispositiv, som efterhand har blivit dispositivet för kontroll eller underkuvande av vansinnet, mentalsjukdomen, neurosen.³

2 »Le Jeu de Michel Foucault» *Ornicar?*, nr 10, 1977, sid 62-93.

3 *Ornicar?*, nr 10, 1977, sid 63.

4 Foucault, 1976.

Michel Foucault introducerar i sin skrift sexualiteten som *dispositiv*.⁴ I den

svenska översättningen av Foucaults bok har detta inte tillfredsställande framgått och man översätter *dispositif de sexualité* med »sexualitetsmönster», vilket är missvisande.⁵ Uttrycket bereder för övrigt svårigheter på flera språk, däribland engelskan, och därför har jag valt att behålla termen från originalets franska. Varierande översättningar förekommer, även i kommentarerna till Foucaults text, till exempel »apparat» eller »mekanism», som båda visserligen är bättre än den svenska upplagans »mönster», men ändå inte fullt tillfredsställande återger begreppets innebörd. Det råder dock enligt min mening inget tvivel om att det är ett nytt begrepp som introduceras och samtalet med *Ornicar?s* sakkunniga redaktion visar det tydligt. Vi har emellertid sedan gammalt termen dispositiv både som substantiv och adjektiv i vårt ordförråd, där det inom juridiken anger en lag eller en regel som kan avtalas bort mellan de ingående parterna. En sådan lag eller regel brukar därför kallas dispositiv, »icke tvingande», i motsats till tvingande lagar och regler, som är indispositiva. Jag har för övrigt också inhämtat att den svenska lagstiftningen till stora delar är dispositiv. Men i Foucaults framställning får det en på en gång vidare och mer precis innebörd, som ligger utanför lagspråket. Poängen är att begreppet om ett epis-teme (επιστήμη) eller ett kunskapselement är otillräckligt för praktiken och dispositivet fyller upp gapet. I Foucaults framställning undersöks dispositivet i synnerhet i förhållande till föreställningen om makt. Detta har tyvärr hos flertalet av Foucaults kommentatorer lett till att uppfatta dispositivet som sådant som någonting att kritisera, som en samhällskritik, senast i Giorgio Agambens bok *Vad är ett dispositiv?* från 2007. Dock bör här tillfogas att dispositivet inte befinner sig *utanför talet* eller *utanför språket*. Dispositivet befinner sig verkligen i talet och i språket, men det handlar där om det som görs genom att *sägas* eller att *inte sägas*, vilket är något som särskilt Armando Verdiglione understryker.⁶ Det handlar alltså på olika sätt om effekterna av en praxis genom införandet av dispositivet.

För de som är speciellt intresserade av Jacques Lacans arbete kan jag säga att begreppet dispositiv förekommer som term hos Lacan själv bara en gång⁷, men dels börjar det på sjuttioalet att användas av flera intellektuella med en viss förankring i Lacans seminarium, dels tas det upp av några av Lacans elever och speciellt med hänvisning till École freudiennes experiment med utvärderingen av psykoanalytikerstatusen i det som har kallats »passet», *la passe*. Att Lacan själv redan 1973 (men tydligt 1978) betecknar detta experiment som ett misslyckande är av stor betydelse och förbereder

5 Anledningen till detta är naturligtvis delvis att Foucault bara använder begreppet och först senare reflekterar det, vilket har gjort att översättarinnan Brita Gröndal inte har varit medveten om att det är ett nytt begrepp.

6 Se Verdigliones text »Il dispositivo di vita» (Livsdispositivet) i *Il Capitale della Vita*, 2007, som utgör en kommentar till ett kort stycke i Sören Kierkegaards *Stadier på livets väg* med rubriken »Fadern och sonen».

7 I en kort text från 1974 med rubriken »Dispositif passe et passeurs. Note sur le choix des passeurs», som så vitt jag förstår helt enkelt understryker att förvärvandet av psykoanalytikerfunktionen förutsätter någon som kan bekräfta den. Men Lacan anknyter denna funktion till analysens slut, och inte till dess fortsättning.

8 Jacques Lacan »Bien entendu c'est un échec complet cette passe» *Les Journées de Deauville*, januari, 1978. »Men naturligtvis är detta pass ett fullständigt misslyckande.»

den händelse som kallas »upplösningen av Skolan» (*la Dissolution*) 1980.⁸ Lacan ställde sig visserligen bakom bildandet av den nya *École de la Cause freudienne*, men han underströk samtidigt att det var hans *elevers* skola.

Kanske man kan säga att införandet av frågan om dispositivet har föregripit upplösningen av skolan (och inte bara den freudianska skolan, utan skolan som föreställning och som institution) helt enkelt därför att skolan enligt erfarenheten inte kan rymma det som förutses som dess effekt, nämligen inrättandet av psykoanalytikerfunktionen. Till frågans bordläggning bidrog nog också i viss mån att åtminstone en person som förvägrades denna status och denna funktion i *la passe* tog livet av sig.⁹

Men jag ska inte gå in mer på just Foucaults användning av dispositivet, utan nöjer mig med det sagda för att övergå till Kierkegaard. Det kommer alltså att handla om författarskapet som dispositiv.

KIERKEGAARD OCH DISPOSITIVET

Søren Aabye Kierkegaard (1813–1855) är vid sidan av sin landsman och samtida H. C. Andersen, dramatikern Henrik Ibsen och möjligen August Strindberg Skandinaviens internationellt mest berömde författare. När jag säger författare, och inte filosof, så gör jag redan ett ställningstagande som är väsentligt för min framställning. Jag kommer nämligen att uppehålla mig speciellt vid Kierkegaards författarskap. Att uppehålla sig vid hans författarskap är inte någon nyhet, men det avser att anlägga ett perspektiv på den *effekt* detta författarskap alltifrån sitt första framträdande har haft på sina läsare. Vad jag idag föreslår är alltså en viss *läsning* som i några bestämda avseenden mig veterligt inte tidigare har gjorts av detta författarskap.

I februari 1843 publicerar Kierkegaard pseudonymt sitt stora verk *Enten-eller*. Det är inte hans första publikation. Han hade redan 1838 på egen bekostnad utgivit *Af en endnu Levendes Papirer*, som till stora delar var en kritik av H. C. Andersens roman *Kun en Spillemand*¹⁰, 1841 försvarat sin magisteravhandling om den sokratiska ironin och dessutom sedan 1835 offentliggjort artiklar i diverse köpenhamnska tidningar. Men *Enten-eller* kan i en annan mening sägas vara hans debut, nämligen just att det är den första publikation som kommer som en direkt följd av inrättandet av ett dispositiv. Den text i vilken dispositivet *formuleras* skrevs omedelbart efter att *Enten-eller* sänts till tryckeriet men publicerades aldrig under Kierkegaards livstid och är för övrigt endast ett oavslutat utkast. Det går under namnet *Johannes Climacus* och bär undertiteln *De omnibus dubitandum est*

⁹ Det var fallet Juliette Labin, som 1977 begick självmord efter att enligt egen uppgift »på trots» ha underkastat sig prövningen i *la passe*.

¹⁰ En kritik som lär ha sårat Andersen, som i det skedet begav sig på en längre utlandsresa och senare vägrade att tala om sitt författarskap.

utgående från Descartes' berömda maxim om tvivlet som filosofins absoluta fundament.

I *Johannes Climacus* (som även har undertiteln *En fortælling*) finns i synnerhet två berättelser med självbiografiskt innehåll som avser att beskriva väsentliga element i Johannes bildningsgång. Här är den första:

Hans hem erbjöd inte många förströelser, och då han så gott som aldrig kom ut, blev han tidigt van vid att sysselsätta sig med sig själv och med sina egna tankar. Hans far var en mycket sträng man, till synes torr och prosaisk, medan han under denna vadmalsrock gömde en glödande fantasi som inte ens hans höga ålderdom förmodade släcka. När Johannes stundom bad om tillåtelse att gå ut, fick han ofta avslag, varemot fadern någon enda gång som vederlag föreslog honom att promenera fram och tillbaka på golvet vid hans hand. Detta var en vid första påseendet torftig ersättning, och ändå gick det med den som med den vadmalsrock, som gömde något helt annat under sig. Förslaget blev antaget, och Johannes fick helt och hållet själv bestämma vart de skulle gå. De gick då ut genom porten till ett närliggande lustslott eller ut till stranden eller runt på gatorna, allteftersom Johannes ville; ty fadern kunde allt. Medan de gick fram och tillbaka på golvet, berättade fadern allt vad de såg; de hälsade på de förbipasserande, vagnarna skramlade förbi dem och överröstade faderns röst. Gumman i ståndet sålde frukt som var mer inbjudande än någonsin. Han berättade allting så noga, så levande, så konkret ända in i den obetydligaste detalj det som Johannes kände till, så utförligt och åskådligt det han inte kände till, att han, efter en halvtimmes promenad med fadern var så överväldigad och trött, som om han varit ute en hel dag. Johannes lärde sig snart faderns trollkonst. Vad som förut varit epik blev nu dramatik. De samtalande under promenaden. Gick de på kända vägar vakade de ömsesidigt över att den andre inte glömde bort någonting; var vägen obekant för Johannes, då lyckades han, medan faderns allsmåttiga fantasi kunde framskapa allting, infläta varje barnslig önskan som en ingrediens i det drama, som utspelades. För Johannes var det, som om världen blev till under samtalet, som om fadern vore Vår Herre och han själv hans älskling, som hade lov att blanda in sina dåraktiga infall däri, precis som han tyckte; ty han blev ald-

rig avvisad, fadern lät aldrig störa sig, allting kom med och alltid till Johannes belåtenhet.

Och den andra:

Med en allsmäktig fantasi förenade fadern en oemotståndlig dialektik. När vid ett eller annat tillfälle fadern inlät sig i dispyt med en annan, var Johannes idel öra, och det så mycket mera som allt försiggick i en nästan festlig ordning. Fadern lät alltid motparten tala ut, frågade honom för säkerhetens skull om han hade mer att säga innan han började sitt svar. Johannes hade följt motpartens tal med spänd uppmärksamhet och var på sätt och vis medintresserad i resultatet. Så kom pausen, faderns replik följde, och se! i en handvändning var allting annorlunda. Hur det gick till var för Johannes en gåta, men hans själ fröjdade sig åt detta skådespel. Motparten talade igen, Johannes var ännu mer uppmärksam för att riktigt hålla fast allting. Motparten perorerade, Johannes kunde nästan höra sitt hjärta slå, så otåligt väntade han på vad som skulle ske. Det skedde; i ett nu var allting omvänt. Det förklarliga hade gjorts oförklarligt, det säkra tvivelaktigt, motsatsen obestridligt klar. När en haj vill gripa sitt byte måste den vända sig på rygg eftersom dess mun sitter på magen; den är mörk på ryggen och silvervit under buken. Det lär vara en härlig syn att se denna snabba färgväxling, den lär stundom glänsa så starkt att det nästan gör ont i ögonen, och ändå är det en lust att se på. Liknande snabba växlingar blev Johannes vittne till, när han hörde fadern disputerade. Han glömde åter det sagda, både vad fadern och motparten hade sagt, men denna rysning i själen glömde han inte. Analogier härtill saknades inte i skolan. Han såg hur ett ord kunde förändra en hel mening, hur ett konjunktiv mitt i en indikativ sats kunde kasta en förändrande belysning över det hela. Ju äldre han blev, ju mer fadern sysselsatte sig med honom, desto mer lade han märke till detta obegripliga; det var som om fadern hemligt förstod precis vad Johannes ville säga och därför med ett enda ord fullkomligt kunde villa bort honom. När så fadern inte bara opponerade utan själv förfäktade något, då såg han hur han bar sig åt, hur han successivt kom till det han ville. Han anade nu att skälet varför fadern med ett ord kunde vända på

alltsammans, måste ligga i att han själv måste ha glömt något led i sina egna tankekedjor.

Jag vet inte riktigt hur jag ska kommentera dessa två berättelser, de kan gott tala för sig själva, men jag kan väl ändå påpeka att vi får oss till del en betagande skildring av hur samtalet med berättelsen och läsningen som materiell och intellektuell förutsättning här inrättas i eller rentav, som Kierkegaard själv skriver, inrättar Johannes värld.

Det är av betydelse att dispositivet är tredelat. Jag tänker i det sammanhanget inte i första hand på de tre teser som Kierkegaard framlägger och undersöker i detta utkast, nämligen 1) *filosofin börjar med tvivel*, 2) *för att filosofer måste man ha tvivlat*, och 3) *den nyare filosofin börjar med tvivel*, utan på något som ingår i texten men måste läsas ut ur den, nämligen, som jag redan har antytt: 1) *berättelsen*, 2) *läsningen* och 3) *samtalet*. (Här tvekar Kierkegaard först och skriver »*de Andras tal*», men ändrar sig sedan och postulerar samtalet – som han ju redan hade skildrat verkningarna av – alltså inräknar sig själv som talare¹¹). Detta dispositiv får senare i författarskapet flera avläggare, inte minst teoremet om den »indirekta meddelelsen» i *Indøvelse i Christendom* (1850) och naturligtvis genomgående den berömda pseudonymiteten. Det är detta dispositiv som gör att det finns betydande element av analys i Kierkegaards författarskap.

I *Quatre concepts fondamentaux de la psychanalyse* (1963–1964) karakteriserar Jacques Lacan i samband med analysen av begreppet upprepning Kierkegaards författarskap på följande sätt:

(...) Således visar sig Freud komma med lösningen på det problem som för den skarpaste utforskaren av själen före honom – Kierkegaard – redan hade inriktats på upprepningen. Jag inbjuder er att läsa om den text som bär denna titel, bländande av lätthet och ironisk lek, sannskyldigt mozartsk i sitt donjuanska sätt att upphäva kärlekens hägringar. Med skärpa, utan möjlig replik, betonas detta drag att den unge man som Kierkegaard gör ett på en gång känslösamt och löjeväckande porträtt av i sin kärlek vänder sig endast till sig själv genom erinringens förmedling.¹²

Det är känt att Kierkegaard inte bara var en lysande skribent, utan att han också var utrustad med en muntlig framställningskonst som han regel-

11 Kierkegaard skriver att det att lyssna på de andras tal inte gav Johannes Climacus någon upplysning om hur tvivlets problem skulle lösas men också att hans blygsel till att börja med hindrade honom att själv uttala sig i sköndarnas sällskap.

12 Översättning av Mats Svensson

13 I Kierkegaards »*Journals*» och i publicerade verk finns rikhaltigt med besked om dispositivets driftmässiga karaktär: till exempel skriver han i *Indledning till Synspunktet för min Forfatter-Virksomhed* (utgivet 1859) att författarskapet tillkommit under »en uimodstaaelig indre Trangs Tilskyndelse».

Det kan vara av intresse att jämföra ett yttrande av Armando Verdiglione om dispositivet som gerundium och Georg Brandes karaktärisering av Sören Kierkegaards verksamhet i första kapitlet av sin bok om honom (*Sören Kierkegaard*, 1877). Verdiglione skriver: »Hur ska man leva? Levande: detta är resan, detta är erfarenheten som skrivs och kvalificeras, detta är minnet i handling, i sin värderingsprocess. Levande: forskande, företagande, berättande, resande, överblickande, skrivande, värderande. Gerundium kräver dispositiven.» Och Brandes skriver om Kierkegaard: »Så levde han: spatserande, körande, samtalande och framför allt skrivande, alltid skrivande.»

14 Ännu ett exempel på dispositivets verkningar: med Kierkegaards bladartiklar de två sista åren av sitt liv (se *Øieblikket*, 1854-55) förhöll det sig på följande sätt: I februari 1854, efter biskop Mynsters död, hade han skrivit en artikel som avsåg att motbevisa professor Martensens minnestal över biskopen, vilket gjorde gällande att denne hade varit ett sanningsvittne. Kierkegaard, som visste att professor Martensens tal ingick i en kampanj för att efterträda biskopen på hans post, nedtecknade därför sin kritik (som huvudsakligen bestod i att biskop Mynster inte hade »lidit för läran» och därför inte kunde göra anspråk på en sådan hederstitel), men väntade med att publicera den tills professor Martensen hade tillträtt biskopsämbetet. När detta sedan skett, bifogade han en efterskrift till sin inlaga, i vilken han skrev att han ville låta professor Martensen vara »offentligen oomtalad, då han ju, vare sig han nu blev biskop eller icke, i varje fall var en kandidat till denna plats, och förmodligen önskade, att, så länge det pågick, såvitt möjligt ingenting passerade, honom anbelangande». Därmed hade han ju bevisat, inte bara att biskop Mynster inte var ett sanningsvittne, utan att professor Martensen inte heller var det, eftersom hans minnestal över den avlidne biskopen kunde visas reduceras sig till ett billigt smicker för att efterträda honom på hans post.

bundet utövade såväl som lekmanpredikant i Köpenhamns kyrkor som i samtal med kreti och pleti. Han hade enligt Regine Olsen en fruktansvärd svada, som dock var mycket intressant, slagfärdig och humoristisk, men omöjlig att återge i referat, ungefär som också sagts om Mallarmés privata föreläsningar i sin våning i Paris. Det hör till saken att Kierkegaard talade oavbrutet, enligt vittnesuppgifter ofta även då han var ensam. Vid ett tillfälle tillfrågades han om han hade haft gäster, eftersom han hade haft hela lägenheten upplyst och grannarna hade tyckt sig höra konversation. Och Kierkegaard svarade då att han ibland brukade hålla mottagning för sina imaginära gäster. Vid ett annat tillfälle hade han träffat predikanten Grundtvig på gatan och följde honom ända upp till Köpenhamns universitetsbibliotek oavbrutet talande, trots att hans interlokutör väl helst hade blivit kvitt honom. Värt att notera är att detta inte i första hand var ett symptom på någon psykisk störning, men ett uttryck för att Kierkegaard själv hade blivit dispositiv, och därtill ett, med Lyotards ord, driftmässigt – insisterande – dispositiv.¹³

När man läser till exempel Johannes Hohlenbergs biografi *Sören Kierkegaard* från 1940 förstår man att orsaken till att Kierkegaard blev något annat än vad man kunde förvänta sig utifrån hans bakgrund och förutsättningar inte så mycket var hans subjektivitet (»subjektiviteten är sanningen»), som författaren påstår, utan dispositivets insisterande närvaro.

DISPOSITIVET OCH KLINIKEN

Några anmärkningar om det kierkegaardska dispositivets relevans för kliniken. Det ger oss ett slags metodik. Ingen analys utan berättelse. Genom berättelsen introduceras det kliniska fallet (inte »subjektet») i analysen. Men för att detta ska ske krävs att dispositivets tre element fungerar simultant (de står inte i ett förhållande av succession eller kausalitet). Berättelsen, läsningen och samtalet utgör en öppen mängd, i rörelse och förändring.¹⁴

I en välinformerad essä, *Kierkegaard's Instant* från 2006, där det också framgår att författaren läser danska, analyserar David J. Kangas Kierkegaards text *Johannes Climacus* huvudsakligen som en kritik av Hegels kommentar till Descartes i hans *Föreläsningar om filosofins historia*. Ämnet är alltså filosofi. Man konstaterar där att Kangas endast i förbigående nämner de två berättelser med självbiografiskt innehåll som ingår i texten och som vi har citerat, medan han koncentrerar sig på frågan om filosofin (och filosofen), som – skenbart – är ämnet för Kierkegaards text.

Men att framställningens ämne är filosofi betyder inte att framställningen själv är filosofisk. Att tro det vore att missa ironin och skärpan i texten. Kangas nämner inte att skrivandet av denna text är en följd av publicerandet av *Enten-eller* och inte heller dess avgörande argument, nämligen att om Johannes Climacus hade tagit konsekvenserna av filosofins teser skulle han gått under, vilket alltså introducerar till nödvändigheten att uppfinna dispositivet.

När Kierkegaard i sina journaler 1846 använder uttrycket »Existens-Anlæg» om sitt författarskap, sker det i sammanhang med hans uppgörelse med fantasin om att låta prästviga sig för att inrätta sig i ett landsbygdspastorat. Här inser han att han måste vidgå sitt öde i författarskapet på marknadens villkor som ett dispositiv som övergår honom själv. Frithiof Brandt har i sin bok *Søren Kierkegaard og pengene* (1935) visat att Kierkegaard i själva verket tjänade en hel del pengar på sitt författarskap och att problemet inte var, som Kierkegaard själv påstod, att han måste lägga till pengar för att vara författare, utan att han hade stora utgifter och levde på stor fot. Kierkegaard har dock själv med större riktighet svarat på denna fråga när han skrev att hans bekväma tillvaro var en förutsättning för själva möjligheten av författarskapets självförbrännande arbete.

Det ligger alltså i sakens natur att det driftmässiga dispositivet – »existensanlægget» – var någonting som övergick honom själv. Att han skulle ha varit utfattig vid sin död är emellertid inte heller riktigt, utan snarare att betrakta som ett visst tillmötesgående av det hysteriska talet, eftersom hans författarskap efter hans död och fram till idag fortsatt att omsätta ett kapital som bara stigit i värde. Det kierkegaardska dispositivets ironi förfelar sig inte här heller: den som i hans ställe i första instans blev förmånstagare av detta kapital var hans äldre bror, biskopen Peter Christian Kierkegaard, vars värdering av broderns författarskap ju var högst tvetydig.

Kierkegaards »svada» kan kanske förstås som effekten av en särprägel, en brist i hans dispositiv, ett gnagande tvivel, just på samtalets eller konversationens punkt. På sin dödsbädd intygar han sin tillfredsställelse med sitt verk, samtidigt som han beklagar att han »inte har någon att dela glädjen med»¹⁵.

15 Det är för sin vän Emil Boesen Kierkegaard tillstår detta. Han bekräftar här också att han syftar på brodern i *Øieblikket*, nr 10, förmodligen det fjärde stycket, som lyder: »Kristenhetens brott kan jämföras med att oberättigat vilja tillskansa sig ett arv.»